

TERESA ŚWIĘCKOWSKA
Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii
Uniwersytet Warszawski
e-mail: t.swieckowska@uw.edu.pl
ORCID 0000-0002-3979-5600

E-BOOKI W BIBLIOTEKACH PUBLICZNYCH W POLSCE. WYNIKI BADAŃ WSTĘPNYCH

Dr. hab. Teresa Święckowska, pracuje na Wydziale Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego. Zajmuje się społeczną historią książki, informacji i prawa autorskiego oraz współczesnymi społecznymi i prawnymi aspektami dystrybucji wiedzy i informacji. Jest autorką wielu prac naukowych, w tym książek *Kochani krwiopijce! Własność literacka i prawo autorskie w XIX-wiecznej Polsce* oraz *Public relations a demokracja*.

SŁOWA KLUCZOWE: Biblioteki publiczne. e-booki. Polska.

ABSTRACT: Teza/cel artykułu – Artykuł przedstawia wyniki badań wstępnych dotyczących udostępniania e-booków w bibliotekach publicznych w Polsce. Celem badania było rozpoznanie nowego zjawiska w fazie jego dynamicznego rozwoju w okresie od 2019 do 2021 r. **Metody badań** – Zastosowano metody charakterystyczne dla badań pilotażowych, czyli analizę tekstów oraz wywiady i ankiety, których celem było zidentyfikowanie ważnych aspektów zjawiska a także obszarów przyszłych badań. **Wyniki/wnioski** – Chociaż w badanym okresie wiele bibliotek zaczęło udostępniać e-booki, to skala tych usług w stosunku do usług tradycyjnych jest niewielka. W Polsce dominuje model kodowo-abonamentowy, który – chociaż jest atrakcyjny dla czytelników bibliotecznych – jest drogi dla bibliotek i jego dostępność jest ograniczona. Model ten ujawnia też inne problemy, z którymi borykają się również biblioteki publiczne w innych krajach. Dotyczą one możliwości tworzenia własnych kolekcji, zapewnienia ciągłego dostępu do e-booków, integracji metadanych czy poufności danych użytkowników korzystających z zewnętrznych platform.

WPROWADZENIE

E-booki w bibliotekach publicznych w Polsce pojawiły się relatywnie późno w stosunku do krajów anglosaskich i zachodnioeuropejskich. O ile pierwsze doświadczenia z udostępnianiem e-książek biblioteki publiczne w Polsce nabywały na początku drugiej dekady XXI w., korzystając z oferty Wydawnictwa Naukowego PWN, to oferta e-booków ukierunkowana typowo na biblioteki publiczne pojawiła się ok. 2015 r., a szerzej jest dostępna od 2019 r. Dla wielu bibliotek nabywanie i udostępnianie e-booków jest zatem nowym doświadczeniem. Ponieważ zdecydowana większość polskiej produkcji wydawniczej to książki drukowane, udostępnianie e-booków nie było dotychczas podnoszone jako istotna czy pilna kwestia. Problem został uświadomiony bibliotekarzom, jak też użytkownikom bibliotek w czasie pandemii. Kiedy biblioteki zostały zamknięte, ich pracownicy zaczęli zastanawiać się, w jaki sposób mogą zdalnie udostępniać książki swoim czytelnikom.

W artykule zostaną zaprezentowane wyniki badań wstępnych zjawiska udostępniania e-booków w bibliotekach publicznych w Polsce. Rozwój oferty e-booków w Polsce będzie przedstawiony w kontekście analizy problemów z wypożyczaniem e-booków w bibliotek zagranicznych. Analiza ta bazuje głównie na opublikowanych wynikach badań dotyczących doświadczeń bibliotek z Europy i Ameryki Północnej, ale uwzględnia też teksty z prasy branżowej.

RYNEK E-BOOKÓW W POLSCE NA TLE WYBRANYCH KRAJÓW

Udział e-boków w ogólnym rynku wydawniczym, chociaż stale rośnie, to nadal pozostaje na poziomie od kilku do kilkunastu procent w zależności od kraju. Dokładne porównanie udziałów w poszczególnych krajach jest trudne ze względu na różne metody zbierania i raportowania danych statystycznych. Światowym liderem w tym obszarze od początku są Stany Zjednoczone¹. Amerykańskie Stowarzyszenie Wydawców podaje, że w 2018 r. udział e-booków w całym rynku wydawniczym Stanów Zjednoczonych wyniósł 12,4%, podczas gdy książki drukowane stanowiły 75% tego rynku (AAP, 2018)². W tym samym roku w Niemczech według informacji Niemieckiego Stowarzyszenia Wydawców udział e-booków w całym rynku wydawniczym wyniósł 5% (BDB, 2019). W Zjednoczonym

¹ Pierwszy e-book na płycie CD z nadanym numerem ISBN pojawił się w 1998 r. W tym samym roku pojawiły się również pierwsze czytniki e-booków: Rocket eBook i SoftBook. Komercyjna sprzedaż zaczęła się w latach 2000.

² W niektórych pracach możemy spotkać wyższe wartości udziału e-booków, ale dotyczą one odsetka e-booków w stosunku tylko do książek, bez uwzględnienia innych form wydawniczych, np. audiobooków. Niektóre statystyki ujmują łącznie e-booki i audiobooki w jedną kategorię książek cyfrowych.

Królestwie w 2018 r. łączny udział e-boków i audiobooków w całym rynku wydawniczym wynosił 18%, podczas gdy we Francji w tym samym roku było to 8,4% (Alexandrov, 2020). Udział e-booków różni się też w zależności od segmentu rynku książki. Wysoki odsetek e-booków notuje się wśród popularnej literatury dla dorosłych (IFLA, 2014).

Na temat wielkości polskiego rynku e-booków brakuje dokładnych danych, istnieją jedynie dane szacunkowe na podstawie informacji o sprzedaży przekazywanych przez poszczególne firmy, zazwyczaj duże podmioty. Szacunki za 2018 r. wskazywały na udział 4-5% ze wzrostem 15-18% w stosunku do poprzedniego roku (IK, 2019, s. 12). Obniżka podatku VAT na e-booki w 2019 r. oraz zwiększony popyt na ofertę w okresie pandemii w 2020 r. przyspieszyły wzrost udziału e-booków w ogólnej sprzedaży książek do wielkości szacowanej w raporcie Instytutu Książki z 2020 roku na 7% (IK, 2020, s. 12). Wyraźne wzrosty w okresie pandemii zanotowano również w innych krajach. Dla porównania: w Niemczech w 2020 r. udział e-booków w całym rynku wydawniczym wynosił 5,9%, co stanowiło 16,2% wzrostu w stosunku do 2019 r., kiedy wynosił on 5% (BDB, 2020).

Największe dotychczas rynki e-booków mają kraje anglosaskie, na co niewątpliwie wpływ ma wielkość rynku czytelników anglojęzycznych. Z drugiej strony, dotychczasowy największy północnoamerykański rynek e-booków wyhamował w 2013 r. po osiągnięciu ok. 20% udziału w stosunku do książek drukowanych. Według niektórych badaczy dotychczasowy wzrost w segmencie e-booków nie kompensuje strat w dochodach wynikających ze spadku sprzedaży książek drukowanych (Benhamou, 2015). Podczas gdy w kłopoty popadają niektórzy uczestnicy tradycyjnego systemu dystrybucji książek drukowanych, głównie niezależni księgarze, to wciąż brakuje zrównoważonego systemu dystrybucji e-booków, wyłączając sektor wydawnictw naukowych.

W Polsce pierwsze księgarnie e-booków pojawiły się w 2007 r. i były to Ibuk i Virtualo. W 2013 r. powstała Platforma Dystrybucyjna Wydawnictw (PDW), dostarczająca wydawcom infrastrukturę techniczną do sprzedaży plików z e-bookami do sklepów internetowych³. W Polsce dotychczas dominuje sprzedaż e-booków w plikach, a na rynku tym wiodącą pozycję mają księgarnie Virtualo, Empik, Publio, Woblink, Ebookpoint oraz Nexto. Ofertę abonamentową e-booków i audiobooków dostarczają platformy Ebookpoint BIBLIO, EmpikGo i Legimi. W 2021 r. PDW pośredniczyła w sprzedaży około 20 tys. tytułów e-booków od 55 wydawców. Tylko nieznaczny procent przychodów z tej sprzedaży pochodził od bi-

³ PDW jest wspólną inicjatywą ośmiu wydawnictw (Czarna Owca, Media Rodzina, Nasza Księgarnia, Prószyński Media, Publicat, Rebis, Wydawnictwo Literackie oraz Zysk i S-ka), ale oferuje usługi również wydawcom niezrzeszonym.

bliotek⁴. W zakresie książek spoza segmentu naukowych i specjalistycznych brakuje rozwiniętej oferty e-booków dla bibliotek publicznych.

DOŚWIADCZENIA BIBLIOTEK AKADEMICKICH W UDOSTĘPNIANIU E-BOOKÓW

Pierwsze ścieżki w udostępnianiu elektronicznych zasobów, a później również e-booków przecierały biblioteki akademickie. Komercyjna oferta e-booków skierowanych do bibliotek akademickich pojawiła się pod koniec lat 90. XX w.⁵. Oferta e-booków naukowych w znacznej części jest podobna do wcześniejszej oferty elektronicznych baz danych artykułów czasopism. Wydawcy i agregatorzy treści oferują dostęp do różnych kolekcji e-książek dla wszystkich zarejestrowanych użytkowników biblioteki na określony czas z ewentualnym ograniczeniem jednoczesnego korzystania z poszczególnych pozycji. Wykupienie dostępu na czas nieokreślony dla poszczególnych książek umożliwiają nieliczni wydawcy, tacy jak Oxford Press.

Różnice pomiędzy usługą elektronicznego dostępu do książek w bibliotekach akademickich i publicznych uwidaczniają się głównie w odmiennych potrzebach ich użytkowników. Podczas gdy biblioteki akademickie zainteresowane są przede wszystkim ofertą wydawnictw naukowych, dla bibliotek publicznych ważna jest oferta książek skierowanych do szerokiego grona odbiorców. Inne są też sposoby posługiwania się e-bookami przez użytkowników bibliotek akademickich i bibliotek publicznych. W bibliotekach akademickich w znacznej części przypomina ono korzystanie z baz czasopism naukowych. Studenci i wykładowcy raczej są zainteresowani wybranymi rozdziałami książek niż ich całością (Ashcroft, 2011). Badania amerykańskie i brytyjskie pokazują, że pracownicy nauki i studenci korzystają z e-booków za pośrednictwem komputerów osobistych, co jest zrozumiałe jeśli się weźmie pod uwagę, że jest to częścią pracy badawczej i naukowej (Ashcroft, 2011). Czytanie e-booków dostępnych w bibliotekach publicznych ma natomiast w znacznej części charakter rekreacyjny, a czytelnicy korzystają z czytników.

Pomimo wspomnianych wyżej różnic obydwie typy bibliotek borykają się z podobnymi problemami. Dotyczą one trudności w nabywaniu licencji, wysokich cen dostępu do e-booków, niewielkimi możliwościami długofalowego kształtowania kolekcji oraz zapewnienia ciągłego dostępu do e-booków. Biblioteki borykają się z integracją w katalogów bibliotecznych metadanych licencjonowanych zbiorów, które fizycznie znajdują się na zewnętrznych platformach. William H. Walters (2013) podsumowując

⁴ Informacje pochodzące z wywiadu.

⁵ Jedną z pierwszych była oferta netLibrary, sprzedana do OCLC, a później dalej do EBSCO.

wyniki badań na temat e-booków w bibliotekach akademickich, wyodrębnił szereg najczęściej opisywanych problemów⁶. Z dokonanej przez niego analizy wynika, że na przełomie pierwszej i drugiej dekady XXI w. bibliotekarze akademicki borykali się z brakiem standardowych licencji i ujednoliconych formatów książek, z wielością modeli biznesowych stosowanych przez wydawców oraz z brakiem możliwości tworzenia własnych stałych kolekcji. Jednym z częściej zgłaszanych przez nich problemów była ograniczona dostępność e-booków. Wiele książek drukowanych nie miało odpowiedników cyfrowych, niektórzy wydawcy wydawali e-booki z kilkumiesięcznym lub dłuższym embargiem, a inni wcale nie sprzedawali e-booków bibliotekom (Walters, 2013). Nowsze badania, chociaż wskazują, że nastąpiła pewna poprawa w zakresie oferowanych modeli biznesowych, to potwierdzają również, że inne wspomniane wyżej problemy nadal są aktualne. Biblioteki wciąż borykają się z wysokimi cenami, ograniczonymi możliwościami kształtowania kolekcji czy jakością metadanych (Walker, 2020). Nabywanie e-booków jest możliwe głównie na zasadzie licencji, co wiąże się z tym, że możliwości korzystania z nich są poważnie ograniczone w porównaniu z książkami drukowanymi. Biblioteki właściwie nie mają możliwości archiwizacji udostępnianych książek, a zapewnienie stałego do nich dostępu wiąże się z ciągłymi opłatami licencyjnymi. Tylko niektóre licencje zakładają stały dostęp, ale również i one wymagają ciągłych opłat za korzystanie z platform. W ofercie e-booków akademickich dominują pakiety, co oznacza, że biblioteki, aby zapewnić dostęp do pożądaných tytułów, muszą kupić cały pakiet, z którego wiele książek nie jest wykorzystywanych. Wydawcy włączają do pakietów tytuły o małej wartości, co z punktu widzenia bibliotek wpływa na jakość kolekcji i może niepotrzebnie utrudniać pracę studentom, którzy tracą czas na przeglądanie mało wartościowych tekstów. Wydawcy umożliwiając zakup dostępu do pojedynczych książek na stałe należą do wyjątków.

Ponad dwie dekady doświadczeń bibliotek akademickich z e-bookami pokazują, że bibliotekarze dążą do wprowadzenia standardów handlowych, organizacyjnych i technicznych w odniesieniu do e-booków. Do standardowych praktyk bibliotek należy stowarzyszanie się i tworzenie konsorcjów w celu negocjacji korzystniejszych warunków od wydawców i pośredników (Walker, 2020). W trudnej sytuacji znajdują się mniej zamożne instytucje akademickie, które nie biorą udziału w konsorcjach. Dla nich dostęp do e-booków jest poważnym problemem, zwłaszcza, że oferowane modele nie przewidują możliwości wypożyczania międzybibliotecznego, co jest standardem w odniesieniu do książek drukowanych

⁶ William H. Walters przeanalizował 110 prac wydawanych do 2012 r., z czego połowę stanowiły artykuły naukowe, a resztę artykuły, książki i raporty fachowe. Większość cytowanych prac odnosi się do USA i WB.

(Machovec, 2021). Innym ważnym problemem bibliotek akademickich jest dostęp do elektronicznych podręczników. Są one oferowane tylko przez wyspecjalizowanych pośredników i charakteryzują się wysokimi cenami, na które nie stać bibliotek.

Polskie biblioteki uczelni wyższych korzystają głównie z oferty podmiotów zagranicznych, oferujących czasopisma i książki przeważnie w języku angielskim. Listę baz danych, z których korzystają polskie biblioteki szkół wyższych, prowadzi i aktualizuje Zespół StatEL działający przy Konferencji Dyrektorów Bibliotek Akademickich Szkół Polskich⁷. Wśród długiej listy kilkuset baz danych znajdziemy kilka oferujących e-booki w języku polskim, m.in. System Informacji Prawnej LEX (Wolters Kluwer), NASBI Naukowa Akademicka Sieciowa Biblioteka Internetowa (Helion) oraz IBUK Libra.

Jak pokazują zestawienia Analizy Funkcjonowania Bibliotek Naukowych, wydatki na zasoby elektroniczne w bibliotekach uczelni wyższych w Polsce systematycznie wzrastają. W 2019 r. w bibliotekach uczelni publicznych wynosiły średnio ponad 61% wydatków na wszystkie zbiory, z czego wydatki bibliotek uczelni medycznych na ten cel wynosiły prawie 84% (AFBN, 2019; AFBN, 2019a). Znaczna część dostępnych w bibliotekach uczelnianych baz danych, to bazy finansowane lub dofinansowywane przez resort nauki i szkolnictwa wyższego w ramach licencji krajowych lub w ramach zakupów dokonywanych przez konsorcja biblioteczne.

E-BOOKI W BIBLIOTEKACH PUBLICZNYCH

Oferta zasobów elektronicznych dla bibliotek publicznych pojawiła się w latach 90. XX w., ale pierwotnie były to głównie bazy danych czasopism bądź tematyczne bazy książek elektronicznych, które przypominały ofertę skierowaną do bibliotek akademickich. Dostawcy tego typu baz oferują zazwyczaj roczne licencje dostępu do całych kolekcji dla zarejestrowanych użytkowników. W bibliotekach publicznych e-booki skierowane do szerokiego grona odbiorców pojawiły się w XXI w. Jako jedna z pierwszych z ofertą do bibliotek publicznych wystąpiła w 2002 r. amerykańska platforma OverDrive, dziś wiodąca w obsłudze bibliotek na całym świecie⁸. W Europie do pierwszych podmiotów oferujących e-booki bibliotekom publicznym należała platforma Elib założona w 2001 r. przez czterech głównych szwedzkich wydawców (Bonnier, Norstedts, Natur & Kultur and Piratförlaget). Zainteresowanie e-bookami w bibliotekach publicz-

⁷ Lista jest dostępna na stronach KDBASP http://kdbasp.bg.uni.opole.pl/wp-content/uploads/StatEL_tabela_styczen2021.pdf.

⁸ Biblioteka Publiczna w Cleveland zaoferowała swoim użytkownikom usługi cyfrowe za pośrednictwem OverDrive w 2003 r.

nych zaczęło wzrastać wraz z upowszechnianiem się czytników. W 2006 r. pojawił się Sony Reader, a rok później Kindle firmy Amazon. W 2009 r. 5400 północnoamerykańskich bibliotek publicznych oferowało e-booki swoim czytelnikom, chociaż wielkość tej oferty pozostawała niewielka w stosunku do książek drukowanych (Ashcroft, 2011). Wraz ze wzrostem zainteresowania bibliotek publicznych e-bookami w początkach drugiej dekady XXI w. najwięksi wydawcy międzynarodowi zaczęli wycofywać e-booki z oferty do bibliotek lub ograniczać ich dostępność, np. przez limit wypożyczeń czy wzrost cen⁹. Problemy z dostępem e-booków w bibliotekach publicznych stały się tematem podnoszonym i dyskutowanym przez bibliotekarki i bibliotekarzy, stowarzyszenia bibliotekarskie, instytucje odpowiedzialne za politykę kulturalną, a także stały się przedmiotem badań. W 2011 r. IFLA powołała specjalną Grupę Roboczą, której zadaniem było zbadanie sytuacji e-booków w bibliotekach publicznych. W 2012 r. opublikowano dokument ogólny na temat e-wypożyczeń (eLending Background Paper)¹⁰, a rok później IFLA ogłosiła zasady e-wypożyczania dla bibliotek (IFLA, 2013). Jako najważniejsze problemy wymieniono ograniczenia w nabywaniu e-booków przez biblioteki, trudności w utrzymaniu ciągłości dostępu do e-booków, brak możliwości korzystania z wyjątków od praw autorskich, a także brak możliwości zagwarantowania prywatności czytelników bibliotek. Autorzy tekstu apelują o ustalenie rozsądnych warunków nabywania e-booków przez biblioteki, aby mogły one realizować misję zapewniania lokalnym społecznościom dostępu do wiedzy i informacji. W dokumencie przyjęto sześć zasad, których ogólną wymowę przedstawiono poniżej:

1. Biblioteka powinna mieć prawo do licencjonowania i/lub zakupu każdego dostępnego na rynku e-booka bez embarga oraz powinna móc decydować o zakupach i wybierać konkretne tytuły z listy wydawców lub dystrybutorów.

2. Biblioteka powinna mieć dostęp do e-booków na rozsądnych i przejrzystych warunkach oraz po uczciwej cenie.

3. Licencje i warunki zakupu e-booków powinny uwzględniać wyjątki od praw autorskich dostępne dla bibliotek i ich użytkowników w obowiązujących ustawach krajowych.

4. E-booki dla bibliotek powinny spełniać standardy dostępności i neutralności technicznej, tak aby były dostępne na różnych platformach. Treści powinny być możliwe do zintegrowania z systemami bibliotecznymi,

⁹ W 2010 r. Macmillan and Simon & Schuster wycofali e-booki z oferty do bibliotek, a rok później Harper Collins ogłosił ograniczenia w licencjonowaniu do 26 wypożyczeń. W 2012 r. pomimo bojkotu ze strony bibliotek Random House and Hachette wysoko podnieśli ceny e-booków, a Penguin wycofał swoje tytuły z oferty OverDrive do bibliotek (Whitney, Castell, 2017, 14).

¹⁰ Uaktualniona wersja Dokumentu Ogólnego na temat e-wypożyczeń została opublikowana w 2014 r. (IFLA, 2014).

katalogami online, a także aplikacjami i urządzeniami do czytania na odległość.

5. Należy zapewnić bibliotekom możliwości długoterminowego dostępu do tytułów e-booków, np. przez wspólne tworzenie archiwalnych baz danych przez wydawców i biblioteki.

6. Usługi udostępniania e-booków powinny zapewnić prywatność użytkowników bibliotek. Biblioteki i ich czytelnicy powinni mieć zapewnioną kontrolę nad wykorzystaniem danych osobowych, w tym informacji o wyborach czytelniczych (IFLA, 2013).

W 2014 r. pojawił się raport „A Review of Public Library E-Lending Models” przedstawiający wyniki badań istniejących rozwiązań udostępniania e-booków w bibliotekach publicznych Europy i Ameryki Północnej (Mount, 2014). Raport powstał z inicjatywy Stichting Bibliotheek.nl oraz Bibnet Flanders Belgium, platform holenderskiej i belgijskiej stworzonych w celu wspierania bibliotek publicznych w tych krajach w nabywaniu e-booków. Inicjatywa miała na celu poszukiwanie i promowanie najlepszych rozwiązań dzięki wymianie doświadczeń i badaniom¹¹. Z raportu wynika, że dominującym w Europie rozwiązaniem przed 2014 r. było korzystanie z platform komercyjnych oferujących e-booki, przy czym w wielu przypadkach tworzono platformy pośredniczące, za pomocą których biblioteki miały dostęp do ofert różnych wydawców bądź komercyjnych platform agregatowych (Mount, 2014). Platformy pośredniczące powstawały z inicjatywy bibliotek narodowych, regionalnych, czy jak w przypadku niemieckim jako usługa firmy zewnętrznej specjalizującej się w rozwiązaniach dla bibliotek publicznych. Wiele z tych inicjatyw było rozwijanych za pomocą finansowego wsparcia ze strony instytucji rządowych. Platformy takie z jednej strony, dostarczają infrastrukturę techniczną, za pomocą której biblioteki i ich użytkownicy uzyskują dostęp do komercyjnych platform, z drugiej strony, są to też instytucje poszukujące najlepszych rozwiązań w zakresie modeli zakupu dostępu do e-booków. W niektórych krajach biblioteki publiczne tworzą własne platformy, na których udostępniają e-booki. W Norwegii biblioteki publiczne stworzyły własną platformę wypożyczania e-booków, które nabywają na własność i archiwizują. Właściciele praw wynagradzają na zasadzie opłaty za pojedyncze wypożyczenia za pośrednictwem organizacji zbiorowego zarządzania prawami autorskimi. Własną platformę e-booków tworzy też konsorcjum bibliotek publicznych w stanie Kalifornia w USA.

¹¹ Autorzy przeanalizowali udostępnianie e-booków w bibliotekach publicznych w 14 krajach europejskich, dwóch stanach USA oraz jeden przypadek kanadyjski. Polska nie została uwzględniona w tym raporcie.

MODELE LICENCJONOWANIA E-BOOKÓW W BIBLIOTEKACH PUBLICZNYCH

Charakterystyczną cechą oferty e-booków dla bibliotek publicznych jest brak standardów i duża zmienność modeli sprzedaży. Modele sprzedaży e-booków skierowane do bibliotek publicznych różnią się od tych oferowanych bibliotekom akademickim. Główną różnicą jest to, że większość z nich opiera się na zakupie poszczególnych tytułów. Paul Whitney i Christina Castell w publikacji z 2017 r. podsumowali podstawowe modele sprzedaży dostępu do e-booków dla bibliotek publicznych. Zostaną one zreferowane poniżej.

„Jeden użytkownik/jedna kopia/wieczysty dostęp” to jeden z pierwszych modeli sprzedaży do bibliotek publicznych. Odpowiada on zasadom wypożyczania książek drukowanych. W modelu tym z e-booka w danym momencie może korzystać jedna osoba, a kolejny użytkownik uzyskuje dostęp po wygaśnięciu poprzedniego okresu tego wypożyczenia. Okresy wypożyczenia mogą być określone przez wydawcę lub przez bibliotekę. Licencja nie jest ograniczona czasowo i nie ma limitu wypożyczeń. Ceny licencji wieczystych różnią się znacznie w zależności od rodzaju i popularności książki.

W modelu „Jeden użytkownik/jedna kopia/ograniczone wypożyczenia” również tylko jedna osoba może korzystać z e-booka w danym momencie, a dodatkowo po wypożyczeniu tytułu przez określoną ilość razy, nie jest on już dostępny do dalszych wypożyczeń. Biblioteka musi ponownie zakupić e-booka, jeśli chce go nadal wypożyczać. Dopuszczalna liczba wypożyczeń zależy od dostawcy, a ceny są niższe niż w modelu wieczystego dostępu. Na przykład platforma OverDrive oferuje tego typu licencję z ograniczeniem do 26 wypożyczeń (Giblin, et al., 2019). Biblioteki mogą korzystać z niego w odniesieniu do książek mniej popularnych albo bestsellerów (Whitney, Castell, 2017, s. 16). W przypadku tych ostatnich zainteresowanie czytelników jest duże w okresie popularności, a potem zazwyczaj spada.

W modelu „Jedna kopia/jeden użytkownik/ograniczony czas korzystania” e-book jest dostępny do wypożyczania tylko przez określony czas. Po wygaśnięciu licencji, które trwają zazwyczaj rok lub dwa lata tytuł nie jest już dostępny i wymaga zakupu nowej licencji. Model ten może występować w wersji hybrydowej z ograniczoną liczbą dozwolonych wypożyczeń.

Od wyżej opisanych różni się model „Jedna kopia/jeden lub wielu użytkowników/płatność za wypożyczenie”, w którym biblioteka płaci określoną stałą cenę za każde wypożyczenie. Biblioteka kontroluje, ilu użytkowników może korzystać jednocześnie z danego tytułu, w zależności od dostępnego budżetu. Zaletą tego modelu jest to, że daje większej liczbie użytkowników dostęp do tytułu e-booka wtedy, kiedy jest na niego największe zapotrzebowanie. Ten rodzaj licencji stosowany jest w niektórych

krajach europejskich, m.in. w: Belgii, Czechach, Danii, Holandii i Szwecji (Mount, 2014).

Powyżej opisane modele mogą występować w wersjach hybrydowych. W Niemczech platforma Onleihe, obsługująca biblioteki publiczne, korzysta z trzech licencji określanych M, L i XL. Licencja M jest zawierana na rok i umożliwia dostęp do książki pojedynczemu użytkownikowi, podczas gdy pozostali zainteresowani e-bookiem mogą zapisać się w kolejce oczekujących. Licencja L umożliwia zakup jednoczesnego korzystania z tytułu przez wielu użytkowników, ale dotyczy tylko książek które zostały wydane przed 24 miesiącami. Licencja ta zawiera więc dwuletnie embargo i nie dotyczy bieżących tytułów. Licencja XL została wynegocjowana przez Onleihe z największymi wydawcami i umożliwia wielokrotne wypożyczenie tytułów zarówno starszych, jak i aktualnie wychodzących. Licencja ta obejmuje prawo do 25 jednoczesnych dostępów do tytułów z literatury niebeletrystycznej i 20 jednoczesnych dostępów do tytułów z literatury beletrystycznej i kosztuje trzykrotnie więcej niż licencja M (Rofler, Däumling, 2021).

Pomimo apeli ze strony bibliotekarzy i stowarzyszeń bibliotekarskich o ustalenie standardowych modeli, wydawcy i dystrybutorzy zmieniają warunki licencyjne, reagując na bieżąco na dane ze sprzedaży detalicznej e-booków, co uniemożliwia bibliotekom długofalowe planowanie. O zmianach na rynku północnoamerykańskim pisze regularnie w czasopiśmie „Library Journal” Matt Enis. W 2018 r. Penguin Random House zmienił obowiązujące warunki i wycofał z oferty dla bibliotek publicznych licencję wieczystą „jeden użytkownik/jedna kopia” proponując licencje dwuletnie z ograniczoną liczbą wypożyczeń. Pomimo obniżonej ceny na nowy typ licencji, biblioteki straciły możliwość budowania własnej kolekcji tytułów z backlisty (Enis, 2018). W 2019 r. wieczystą licencję wycofała z oferty dla bibliotek również grupa Hachette, zastępując ją również licencją dwuletnią (Enis, 2019). Niektóre wydawnictwa wprowadzają embargo na zakupy e-booków przez biblioteki. W 2018 r. wydawnictwo Macmillan zaniepokojone spadkiem sprzedaży e-booków zaczęło testować czteromiesięczne embargo dla wybranych nowych tytułów. W następnym roku wprowadziło dwumiesięczne embargo na nowe tytuły (Enis, 2019a). Enis zwraca uwagę, że twierdzenia o negatywnym wpływie wypożyczeń w bibliotekach na sprzedaż e-booków, którymi wydawcy motywują zmiany w modelach sprzedaży, nie zgadzają się z wynikami badań ankietowych wśród czytelników. Badania wskazują, że czytelnictwo w bibliotekach ma pozytywny wpływ na zakupy. Czytelnicy kupują książki, których nie zdążyli przeczytać w okresie wypożyczenia, jak też kupują inne książki autora, którego poznali dzięki bibliotekom (Enis, 2019a).

Niektóre wydawnictwa w ogóle nie sprzedają swoich e-booków do bibliotek lub oferują tylko część treści cyfrowych. Przykładem jest Amazon,

który dopiero w 2021 r. zawarł umowę z platformą Digital Public Library of America na dostęp do tytułów Amazon Publishing. Jak zauważa Enis, ten krok Amazona jest związany z regulacjami wprowadzanymi w niektórych stanach w USA, które zobowiązują wydawców do oferowania bibliotekom e-booków po rozsądnych cenach (Enis, 2021).

Dotychczasowe badania wskazują, że pomiędzy wydawcami i dystrybutorami oraz bibliotekami toczą się ciągłe negocjacje na temat modeli sprzedaży. Silniejszą pozycję mają jednak wydawcy i to oni dyktują warunki i ceny. Część bibliotekarzy widzi możliwość poprawy sytuacji we wprowadzeniu kontrolowanego wypożyczania cyfrowego, to znaczy przyznania bibliotekom prawa do wypożyczania książek cyfrowych na tych samych zasadach jak są wypożyczane książki drukowane. Powszechne wprowadzenie tego typu rozwiązania wymaga jednak zmian w prawie autorskim.

PRAWO AUTORSKIE A WYPOŻYCZANIE E-BOOKÓW

W reżimie współczesnego prawa autorskiego zwielokrotnianie utworów, ich publiczne udostępnianie, jak też użyczenie jest objęte ochroną. Wypożyczanie tradycyjnych książek przez biblioteki nie wymaga uzyskania pozwolenia od właścicieli praw, gdyż odbywa się na podstawie tzw. licencji bibliotecznej, czyli wyjątku od prawa autorskiego¹². W polskiej Ustawie o prawie autorskim i prawach pokrewnych wyjątek ten jest określony w art. 28 i mówi, że biblioteki mogą „użyczać, w zakresie swoich zadań statutowych, egzemplarze utworów rozpowszechnionych” (*Ustawa*, 1994). Biblioteki i inne instytucje uprawnione wymienione w art. 28 mogą więc wypożyczać egzemplarze utworów, a więc książki i czasopisma drukowane, a także filmy, czy audiobooki na płytach CD. Udostępnianie utworów w formie cyfrowej jest dozwolone na terminalach znajdujących się na terenie biblioteki, podobnie jak dozwolone jest tworzenie kopii cyfrowych dla pewnych określonych celów.

Poza wymienionymi wyżej wyjątkami dla wypożyczania egzemplarzy i udostępniania cyfrowego na miejscu, polska ustawa o prawie autorskim nie zawiera zapisów odnośnie udostępniania e-booków poza terenem bibliotek¹³. Czy zatem biblioteki mogą wypożyczać e-booki? Na świecie

¹² Istnieje również wyjątek dozwolonego użytku osobistego zezwalający na pożyczanie utworów, gdy zachodzi ono w ramach relacji towarzyskich i stosunków pokrewieństwa. Wyjątek dla użytku prywatnego jest powszechnie uznanym standardem w prawie autorskim, chociaż jego zakres różni się w ustawach krajowych. W polskiej ustawie o prawie autorskim jest on zapisany w art. 23 i w porównaniu z innymi krajami zdefiniowany dość szeroko.

¹³ Biblioteki szkolne i uniwersyteckie mogą udostępniać drobne utwory w całości lub większe fragmenty dla celów edukacyjnych i badawczych, ale tylko dla zdefiniowanych grup odbiorców. Wyjątek ten, określony w art. 27 *Ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych*, okazał się bardzo ważny w okresie pandemii COVID-19.

dyskusja na ten temat toczy się od wielu lat, a biblioteki domagają się jasnego określenia tej kwestii (Hansen, Courtney, 2018; Berndorfer, Bruhn, 2022). Pewnym przełomem w tej sprawie jest orzeczenie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z 10 listopada 2016 r. w sprawie dopuszczenia w krajach członkowskich UE wyjątku dla wypożyczania e-booków przez biblioteki publiczne (TSUE, 2016). Sprawę do TSUE wniosło holenderskie stowarzyszenie bibliotek publicznych (Vereniging Openbare Bibliotheken), które zabiegało o uznanie możliwości wypożyczania książek cyfrowych przez biblioteki publiczne. Orzeczenie odnosi się do interpretacji Dyrektywy 2006/115/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 12 grudnia 2006 r. w sprawie prawa najmu i użyczenia oraz niektórych praw pokrewnych prawu autorskiemu w zakresie własności intelektualnej, która w art. 6 mówi, że państwa członkowskie mogą ustanowić odstępstwa od wyłącznego najmu i użyczenia oryginałów i egzemplarzy powielonych utworów chronionych prawem autorskim w zakresie publicznego użyczenia, o ile przynajmniej twórcy otrzymają wynagrodzenie za takie użyczenie (Dyrektywa 2006/115/WE, 2006) .

TSUE orzekł, że termin użyczenie można interpretować jako „użyczenie kopii książki w postaci cyfrowej, w przypadku gdy użyczenie to jest dokonywane poprzez umieszczenie tej kopii na serwerze biblioteki publicznej i umożliwienie użytkownikowi zwielokrotnienia wspomnianej kopii poprzez pobranie jej na własny komputer, przy czym w okresie użyczenia pobrana może być tylko jedna kopia, a po upływie tego okresu użytkownik ten nie ma już możliwości korzystania z tej pobranej przez siebie kopii” (TSUE, 2014, s. 8). Orzeczenie to można traktować jako wskazówkę, czy inaczej mówiąc zielone światło do wprowadzenia wyjątku dla wypożyczania e-booków w krajach członkowskich UE. W polskiej literaturze przedmiotu brakuje jednoznacznej interpretacji orzeczenia TSUE w odniesieniu do polskiego prawa. Henryk Markiewicz, chociaż nie kwestionuje zastosowanej w orzeczeniu „wykładni rozszerzającej, wprowadzającej funkcjonalny ekwiwalent dla użyczenia egzemplarzy”, to jednak uważa je za kontrowersyjne w odniesieniu do art. 28 ust 1 pkt 3 polskiej ustawy (Markiewicz, 2018, s. 419). Wspomniany art. 28 ust 1 pkt 3 mówi, że biblioteka może „udostępniać zbiory dla celów badawczych lub poznawczych za pośrednictwem końcówek systemu informatycznego (terminali) znajdujących się na terenie tych jednostek” (*Ustawa*, 1994). Wobec wspomnianych wyżej kontrowersji i braku w polskiej ustawie jednoznacznie sformułowanego wyjątku odnoszącego się do wypożyczania e-booków, biblioteki publiczne nie mają pewności, czy wypożyczanie zakupionych przez nie e-booków jest legalne w świetle polskiego prawa.

E-BOOKI W BIBLIOTEKACH PUBLICZNYCH W POLSCE

Ustalenia na temat zjawiska e-booków w bibliotekach publicznych w Polsce, zaprezentowane w poniższym podrozdziale mają charakter wstępny. Powstały one w wyniku szeregu badań pilotażowych, przeprowadzonych od lipca 2021 do lutego 2022 r. Oprócz analizy dostępnych danych statystycznych i opracowań tematu złożyło się na nie kilka wywiadów przeprowadzonych z bibliotekarkami oraz przedstawicielami platform oferujących e-booki¹⁴. Ponadto na przełomie lat 2021-2022 wspólnie ze studentami Podyplomowych Studiów Bibliotekoznawstwa na Uniwersytecie Warszawskim przeprowadziliśmy 40 ankiet pilotażowych na temat oferty e-booków w bibliotekach publicznych. Ankieta zawierała pytania dotyczące tego, z usług jakich podmiotów w zakresie udostępniania e-booków korzystają biblioteki, czy samodzielnie zakupują e-booki oraz czy wszyscy zainteresowani czytelnicy mogą uzyskać dostęp do e-książek. Celem tych ankiet nie było otrzymanie reprezentatywnych wyników, a jedynie wstępne rozpoznanie zjawiska w fazie jego dynamicznego rozwoju. Większość ankiet została przeprowadzona w bibliotekach w Warszawie oraz tych działających w aglomeracji warszawskiej.

W publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny raportach na temat bibliotek publicznych kategoria „dostęp do licencjonowanych zbiorów (książek i czasopism elektronicznych, baz danych i innych zbiorów elektronicznych)” pojawiła się po raz pierwszy w sprawozdaniu za 2019 r. Według tego sprawozdania dostęp do licencjonowanych zbiorów oferowało 2011 placówek (GUS, 2020). Wszystkich bibliotek publicznych było w 2019 r. 7881 w tym 5272 filie biblioteczne oraz 2609 bibliotek głównych. Zakup licencji raportują do GUS tylko biblioteki główne lub te, które zawierają umowę w ramach konsorcjum, z czego możemy wnioskować, że zdecydowana większość bibliotek głównych udostępnia w jakiejś formie zasoby elektroniczne. W 2020 r. 2343 biblioteki oferowały dostęp do licencjonowanych zbiorów online, a zdalne udostępnianie e-booków deklarowało 2044 biblioteki (GUS, 2021)¹⁵.

Na początku 2022 r. dostęp do e-booków dla czytelników bibliotek publicznych oferowało w Polsce kilka platform: Empik Go, Ebookpoint BIBLIO, IBUK Libra oraz Legimi¹⁶. Jako jedno z pierwszych dostęp do e-booków dla bibliotek publicznych oferowało na początku pierwszej dekady XXI w. Wydawnictwo Naukowe PWN, będące właścicielem platformy IBUK Libra. W ofercie tej platformy znajdują się głównie książki naukowe i popularnonaukowe. Dostęp do IBUK Libra jest sprzedawany

¹⁴ Część danych uzyskałam w wyniku korespondencji z przedstawicielami firm oferujących bibliotekom usługi dostępu do platform subskrypcyjnych.

¹⁵ Statystyki udostępniania e-booków GUS zaczął zbierać od 2020 r.

¹⁶ Niektóre duże biblioteki abonują także dostęp do EBSCO eBooks Public Library (Kolenda, 2021).

w modelu charakterystycznym dla oferty akademickiej. Biblioteka nabywa subskrypcję na dostęp do wybranej kolekcji tytułów, z której przez określony czas mogą korzystać wszyscy zarejestrowani czytelnicy. Model ten zakłada ograniczenia co do liczby jednoczesnego korzystania z niektórych tytułów, np. do pięciu użytkowników jednocześnie. Niektóre biblioteki nabywają dostęp do kilkuset, a niektóre do kilku tysięcy tytułów. Dostęp do kolekcji IBUK Libra biblioteki publiczne nabywają najczęściej za pośrednictwem regionalnych konsorcjów tworzonych pod kierownictwem bibliotek wojewódzkich¹⁷.

Legimi usługę abonamentową dla odbiorców indywidualnych uruchomiło w 2012 r., a sprzedaż do bibliotek publicznych zaczęło testować od 2015 r. Wzrost zainteresowania ofertą Legimi wśród bibliotek jest zauważalny od 2019 r., na co wpłynęła z jednej strony, obniżka VAT na e-booki, a z drugiej – pandemia. Według informacji uzyskanych od Legimi w 2021 r. z usług firmy korzystało ok. 700 bibliotek, nie licząc filii. W październiku 2021 r. platforma notowała 50 tys. czytelników bibliotecznych, podczas gdy w październiku 2020 r. było ich 25 tys. Legimi oferuje bibliotekom podobny model subskrypcji jak użytkownikowi indywidualnemu. Biblioteki kupują kody dostępu dla swoich czytelników, którzy na ich podstawie logują się na stronę platformy. Pojedyncze kody są ważne przez miesiąc i są sprzedawane w pakietach. Użytkownik, który uzyska kod od biblioteki, loguje się na stronę platformy i może korzystać z dowolnych pozycji dostępnych w kolekcji. Katalog dostępnych tytułów dla użytkowników bibliotecznych różni się niewiele od tego dla użytkowników indywidualnych. Legimi umożliwia też zakup licencji na korzystanie z określonego limitu stron do przeczytania przez użytkowników bez ograniczania ich liczby. Model ten jest jednak wykorzystywany w znikomym stopniu ze względu na wysoką cenę. Według oferty cenowej dostępnej na stronie Legimi licencję bez braku limitu przeczytanych stron biblioteka może kupić, kiedy wartość umowy wynosi co najmniej 60 tys. zł, za co otrzymuje 300 pakietów kodów (Legimi, 2022). Roczny pakiet 12 kodów kosztuje 200 zł, co oznacza 16,67 zł za pojedynczy miesięczny kod dla jednego czytelnika. Model ten jest w praktyce dostępny przy zakupach w ramach konsorcjum, gdyż biblioteki na ogół nie dysponują tak wysokim budżetem. Według Legimi w 2021 r. firma miała umowy z 20 konsorcjami. Konsorcjum bibliotek publicznych województwa mazowieckiego zakupiło na 2021 r. 3745 pakietów kodów dla 127 bibliotek wchodzących w jego skład. Przekładając to na tabelę oferty cenowej Legimi cena jednego kodu na jeden miesiąc

¹⁷ Jedno z pierwszych konsorcjów utworzyły dolnośląskie biblioteki zrzeszone w inicjatywie: Dolnośląski Zasób Biblioteczny, które w 2012 r. zawarły umowę z Wydawnictwem Naukowym PWN na dostęp do serwisu IBUK Libra. <https://www.mbp.jawor.pl/2015-08-18-10-04-29/projekty/85-dzb> [dostęp: 22.03.2022].

to ok. 15 zł¹⁸. Kody zostały zakupione na podstawie wstępnych zamówień bibliotek. Liczba kodów zakupionych przez poszczególne biblioteki waha się od kilku w przypadku małych bibliotek gminnych do kilkuset w przypadku dużych bibliotek miejskich czy wojewódzkich.

Podobny do Legimi model sprzedaży oferuje bibliotekom platforma Empik Go, należąca do spółki Platon, która jest częścią grupy Empik. Platforma rozpoczęła działalność w 2019 r., a od lipca 2021 r. sprzedaje usługi bibliotekom publicznym. Według informacji firmy w lutym 2022 r. z usług Empik Go korzystało ok. 200 bibliotek¹⁹. Biblioteki mogą zakupić bezpośrednio na stronie firmy jeden z czterech dostępnych pakietów kodów (10, 20, 50 lub 100 sztuk). Najtańszy pakiet można zakupić za 250 zł. Ta forma zakupu daje bibliotekom możliwość przetestowania usług platformy bez wiązania się dłuższą umową. Jeśli biblioteki chcą nawiązać dłuższą współpracę, firma przygotowuje indywidualne wyceny. Podobnie jak w przypadku innych platform dostęp do Empik Go biblioteki publiczne kupują w ramach konsorcjów²⁰. Obie wyżej wspomniane platformy mają szerokie oferty książek elektronicznych i audiobooków obejmujące beletrystykę, poradniki, literaturę dla dzieci i młodzieży i inne skierowane do szerokiej publiczności. Jest to więc oferta, która odpowiada potrzebom bibliotek publicznych.

Ebookpoint BIBLIO, należące do firmy Helion, która od kilku lat oferuje usługi bibliotekom publicznym, na początku miało profil naukowo specjalistyczny. W 2020 r. platforma przeszła rebranding i w 2022 r. jej zbiory to blisko w 70% beletrystyka, a w 30% tytuły specjalistyczne i naukowe²¹. Nowy model sprzedaży jest podobny do tego, jaki oferują Legimi i Empik Go. Biblioteki zakupują kody na miesięczny dostęp do całej kolekcji, z tym że do niektórych tytułów możliwość jednoczesnego korzystania jest ograniczona. Podobnie, jak Legimi i Empik Go, BIBLIO posiada w swojej kolekcji audiobooki, a dodatkowo również kursy. Według informacji firmy z lutego 2022 r. z tego modelu dostępu korzysta ok. 300 bibliotek²².

Ze wstępnych badań można wnioskować, że bibliotekarki i bibliotekarze z zadowoleniem przyjęli pojawienie się usług w zakresie udostępniania e-booków, gdyż tego rodzaju oferty skierowanej do szerokiego grona odbiorców wcześniej brakowało. Zainteresowanie bibliotek było tym większe, że pojawienie się oferty przypadło na okres, kiedy biblioteki po-

¹⁸ Informacje zaczerpnięte z oferty dla bibliotek dostępnej na stronach Legimi w listopadzie 2021.

¹⁹ Korespondencja z przedstawicielem firmy. Informacje o nowej ofercie kodów do Empik Go pojawiły się na stronach bibliotek publicznych na przełomie 2021/2022. Część z nich oferowała kody jako prezenty mikołajkowo-świąteczne.

²⁰ Dostęp do Empik Go został zakupiony m.in. w ramach warmińsko-mazurskiego konsorcjum bibliotek publicznych, w skład którego wchodzi 62 biblioteki. <https://www.wbp.olsztyn.pl/e-zasoby/empik-go/> [dostęp: 22.03.2022]

²¹ Informacje udzielone przez firmę Helion.

²² Korespondencja z przedstawicielem firmy.

szukiwały możliwości świadczenia usług zdalnych z powodu ograniczeń wprowadzanych w czasie pandemii. Dostęp zdalny do e-booków i audiobooków cieszy się też coraz większym zainteresowaniem czytelników bibliotecznych, chociaż to rosnące zainteresowanie staje się jednocześnie problemem dla bibliotek, gdyż zakupionych kodów jest za mało, aby mogli je otrzymać wszyscy zainteresowani. W wielu bibliotekach kody rozchodzą się w ciągu kilku pierwszych dni ich wydawania na początku miesiąca, a czasami znikają już pierwszego dnia²³. Liczba dostępnych kodów w wielu bibliotekach jest mniejsza niż 1% liczby zarejestrowanych czytelników. Dla porównania z oferty platformy Onleihe, sprzedającej od 2007 r. dostęp do e-booków, w 2019 r. korzystało 4% (2,6 mln) czytelników niemieckich bibliotek publicznych (Berndorfer, Bruhn, 2022).

W momencie pisania tego tekstu w lutym 2022 r. w ofercie e-booków dla bibliotek publicznych w Polsce uwidacznia się dominacja modelu kodowo-abonamentowego. Model ten, chociaż jest atrakcyjny dla czytelników, gdyż oznacza wybór e-booków i audiobooków z dużej kolekcji, obejmującej nowości wydawnicze, jest jednak drogi i bibliotek nie stać, aby nabyć kody dla wszystkich zainteresowanych. Wiele bibliotek korzysta z różnych programów dofinansowania zakupu dostępu do e-booków. W 2019 r. dofinansowanie zakupu kodów do Legimi oferowało Biuro Kultury m.st. Warszawy. Dofinansowanie zdalnego dostępu do nowości wydawniczych zakłada Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa na lata 2021-2025²⁴. Niektóre biblioteki uzyskują dofinansowanie na zakup zdalnego dostępu do e-booków również z budżetu partycypacyjnego, co świadczy o rosnącym zainteresowaniu czytelników dostępem do e-booków w bibliotekach. Wspomniane wyżej rodzaje dofinansowania mają jednak charakter celowy, co oznacza brak gwarancji ciągłości środków finansowych w przyszłości.

Upowszechnianie się modelu kodowo-abonamentowego w Polsce jest czymś wyjątkowym na tle modeli, opisanych w poprzednich podrozdziałach, które funkcjonują w innych krajach. Niewątpliwą zaletą modelu abonamentowego jest jego popularność wśród czytelników, jak też relatywna łatwość obsługi. Upowszechnienie tego rodzaju usług mogłoby jednak oznaczać, że wiele dotychczasowych kompetencji bibliotekarek i bibliotekarzy w zakresie kształtowania kolekcji, usług informacyjnych, bezpośredniego kontaktu z czytelnikiem i wspierania go w wyborach czytelnicych okazałoby się niepotrzebnych.

²³ Na 40 ankiet, 13 bibliotek zadeklarowało, że kodów nie wystarcza, 7 – że wystarcza, a pozostałe nie udzieliły odpowiedzi na to pytanie.

²⁴ Biblioteka Narodowa, *O Narodowym Programie Rozwoju Czytelnictwa 2.0*, [online] <https://bn.org.pl/dla-bibliotekarzy/narodowy-program-rozwoju-czytelnictwa-2.0/o-narodowym-programie-rozwoju-czytelnictwa-2.0/> [dostęp: 22.02.2022].

W modelu kodowo-abonamentowym rola biblioteki sprowadza się głównie do pośredniczenia w dystrybucji wśród użytkowników miesięcznych kodów na korzystanie z platform zewnętrznych. Czytelnicy biblioteczni zakładają tam własne konta, co jest dla nich wygodne, gdyż mogą np. kontynuować nieskończoną lekturę podczas kolejnego okresu abonamentowego na podstawie następnego kodu z biblioteki. Dla biblioteki oznacza to jednak utratę kontaktu z czytelnikiem i brak możliwości świadczenia mu zaawansowanych usług informacyjnych, które w całości dostarcza platforma zewnętrzna. Biblioteka, nabywając dla swoich czytelników dostęp abonamentowy nie ma wpływu na ofertę, która ulega zmianom. Z jednej strony, użytkownicy mają dostęp do nowości wydawniczych włączanych na bieżąco do kolekcji, ale z drugiej – niektóre pozycje mogą zniknąć z kolekcji, co oznacza, że biblioteka nie może zapewnić ciągłości dostępu online do ważnych książek, np. klasyki literackiej. W modelu abonamentowym bibliotekarze nie mają też możliwości doradzania czytelnikom w zakresie doboru lektury. Problematiczna jest też sprawa ochrony danych osobowych czytelników. Wrażliwymi danymi użytkowników bibliotecznych na temat ich zachowań czytelniczych dysponują zewnętrzni dostawcy. Biblioteki natomiast mają ograniczony dostęp do danych o zachowaniach swoich czytelników, gdyż otrzymują raporty zawierające jedynie ogólne statystyki dotyczące wykorzystania kodów. Chociaż dostawcy umożliwiają import metadanych do katalogów bibliotecznych, to jednak oferowane modele sprzedaży nie dają możliwości bezpośredniego przejścia z katalogu biblioteki do pozycji na platformie, co jest standardem w modelach zagranicznych. Poza tym biblioteki, które decydują się na integrację metadanych z własnymi katalogami, mierzą się z wieloma trudnościami. W opinii bibliotekarzy metadane udostępniane przez dostawców nie spełniają wymogów opisu katalogowego książki, a każda firma sporządza je według innego wzoru.

UWAGI KOŃCOWE

Biorąc pod uwagę dotychczasową niewielką skalę korzystania z modelu kodowo-abonamentowego i to, że nadal to książki drukowane stanowią główną podstawę działalności bibliotek publicznych, zagrożenie dekwalfikacją bibliotekarzy z powodu takiego modelu wydaje się dość odległe. Dostęp do zewnętrznych platform abonamentowych stanowi, jak dotychczas jedynie atrakcyjny dodatek do tradycyjnych usług bibliotek. Z punktu widzenia upowszechniania i długofalowego rozwoju udostępniania e-booków w bibliotekach publicznych model abonamentowy budzi jednak wiele wątpliwości. W sposób jaskrawy uwidacznia on problemy opisane w pierwszej części artykułu, o których od lat dyskutują bibliotekarze na świecie, takie jak brak możliwości tworzenia własnych

kolekcji e-booków i zapewnienia do nich stałego dostępu, brak możliwości zagwarantowania poufności danych o zachowaniach czytelnich, czy trudności z integrowaniem metadanych z katalogami bibliotecznymi.

Bibliotekarki i bibliotekarze zdają sobie sprawę z tych problemów i poszukują alternatywnych do abonamentowego modeli udostępniania e-booków. Niektóre biblioteki tworzą własne kolekcje e-książek i wypożyczają je na czytnikach lub za pośrednictwem platform, które symulują wypożyczenie egzemplarzy drukowanych, zgodnie z duchem orzeczenia TSUE, opisanym w poprzednim podrozdziale. Ten ostatni model jest w fazie testowania i napotyka trudności związane z ograniczoną ofertą e-booków dla bibliotek, jak też z niejasną sytuacją prawną. Tworzenie własnych kolekcji poza wspomnianymi wyżej kwestiami prawnymi wiąże się też z wyzwaniem technicznymi, które obejmują nie tylko projektowanie usług udostępniania e-booków, ale też długookresową i bezpieczną archiwizację kolekcji. Są to poważne wyzwania zarówno w zakresie kompetencji, jak też finansowania, którym trudno będzie podołać pojedynczym bibliotekom. Jak wskazują doświadczenia zagranicznych bibliotek publicznych, a także bibliotek akademickich, tego typu wyzwania wymagają skoordynowanej współpracy na poziomie krajowym i/lub regionalnym.

Zidentyfikowane w podjętych badaniach wstępnych trendy rozwoju usług udostępniania e-booków w bibliotekach publicznych, jak też zasygnalizowane problemy wymagają dalszych badań. Jako istotne obszary przyszłych badań należy wskazać doświadczenia bibliotekarzy z udostępnianiem e-booków i audiobooków oraz potrzeby czytelników w tym zakresie. Ważnym szerszym kontekstem dla wyżej wskazanych obszarów tematycznych będzie z jednej strony, analiza rynku e-booków i audiobooków ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju oferty dla bibliotek, a z drugiej strony, analiza ogólnopolskich i regionalnych inicjatyw współpracy i programów rozwoju bibliotek publicznych.

BIBLIOGRAFIA

- AAP (2018). *AAP Statistics* [online]. Association of American Publishers [dostęp: 10.03.2022]. Dostępny w WWW: <https://publishers.org/data-and-statistics/industry-statistics/>.
- AFBN (2019). *Wybrane wskaźniki dla wszystkich badanych bibliotek uczelni publicznych w latach 2002-2019* [online]. Analizy Funkcjonowania Bibliotek Naukowych [dostęp: 10.03.2022]. Dostępny w WWW: <https://afb.sbp.pl/afb/wp-content/uploads/2021/08/AFBN-publiczne-2002-2019.pdf>.
- AFBN (2019a). *Wybrane wskaźniki dla bibliotek publicznych uczelni o profilu medycznym w latach 2004-2019* [online]. Analizy Funkcjonowania Bibliotek Naukowych [dostęp: 10.03.2022]. Dostępny w WWW: <https://afb.sbp.pl/afb/wp-content/uploads/2021/08/AFBN-medyczne-2004-2019.pdf>.

- Alexandrov, Georgi (2020). E-Books Versus Print Books: Digital Disruption Or Intermedia Relations. In: *Communication Management: Theory and Practice in the 21st Century*, ed. Vesselina Valkanova, et. al. Sofia: Faculty of Journalism and Mass Communication, Sofia University St. Kliment Ohridski, pp. 282-296.
- Ashcroft, Linda (2011). Ebooks in libraries: an overview of the current situation. *Library Management*, vol. 32 (6/7), pp. 398-407.
- BDB (2019). *Das E-Book in Deutschland 2019* [online]. Börsenverein des Deutschen Buchhandels [dostęp: 10.03.2022]. Dostępny w WWW: <https://www.boersenverein.de/markt-daten/marktforschung/e-books/>.
- BDB (2019). *Das E-Book in Deutschland 2020* [online]. Börsenverein des Deutschen Buchhandels [dostęp: 10.03.2022]. Dostępny w WWW: <https://www.boersenverein.de/markt-daten/marktforschung/e-books/>.
- Blackwell, Michael (2017). Results of ReadersFirst e-content business models survey. *ReadersFirst* [online] November 29 [dostęp: 16.03.2022]. Dostępny w WWW: <http://www.readersfirst.org/news/2017/11/29/results-of-readers-first-e-content-business-models-survey-2>.
- Berndorfer, Nina; Bruhn, Anna-Katharina (2022). „Fair lesen, fair leihen“? Die Debatte um „Fair Lesen“ im Kontext der gesetzlichen Regelungen zur Nutzung von E-Books in Öffentlichen Bibliotheken. *API Magazin* [online], vol. 3(1) [dostęp: 9.03.2022]. Dostępny w WWW: DOI 10.15460/apimagazin.2022.3.1.92.
- Dyrektywa 2006/115/WE Parlamentu Europejskiego I Rady z dnia 12 grudnia 2006 r. w sprawie prawa najmu i użyczenia oraz niektórych praw pokrewnych prawu autorskiemu w zakresie własności intelektualnej (2006). *Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej* [online], L 376/28 [dostęp: 16.03.2022]. Dostępny w WWW: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006L0115&from=PL>.
- Enis, Matt (2018). Librarians React to New PRH Ebook Terms. *Library Journal*, vol. 1, pp. 10-14.
- Enis, Matt (2019). Publishers Change Ebook, Audiobook Models. *Library Journal*, vol. 8, pp. 12-15.
- Enis, Matt (2019a). Macmillan Announces Ebook Embargo. *Library Journal*, vol. 9, pp. 12-14.
- Enis, Matt (2021). DPLA Makes Ebook Deal With Amazon. *Library Journal*, vol 7, pp. 9-10.
- GUS (2020). *Biblioteki publiczne w 2019 r.* [online]. Główny Urząd Statystyczny, 13.07.2020 [dostęp: 16.03.2022]. Dostępny w WWW: https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5493/14/4/1/biblioteki_publiczne_w_2019_roku.pdf.
- GUS (2021). *Biblioteki publiczne w 2020 r.* [online]. Główny Urząd Statystyczny, 13.07.2021 [dostęp: 16.03.2022]. Dostępny w WWW: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/biblioteki-publiczne-w-2020-roku,14,5.html>.
- Hansen, David; Courtney, Kyle (2018). *A White Paper on Controlled Digital Lending of Library Books*. *LawArXiv* [online], September 24. [dostęp: 9.03.2022]. Dostępny w WWW: [doi:10.31228/osf.io/7fdyr](https://doi.org/10.31228/osf.io/7fdyr).
- IFLA (2013). *IFLA Principles for Library eLending* [online]. International Federation of Library Associations and Institutions [dostęp: 10.03.2022]. Dostęp-

- ny w WWW: <https://cdn.ifla.org/wp-content/uploads/files/assets/hq/topics/e-lending/principles-for-library-elending-rev-aug-2013.pdf>.
- IFLA (2014). *IFLA 2014 eLending Background Paper* [online]. International Federation of Library Associations and Institutions [dostęp: 10.03.2022]. Dostępny w WWW: <https://cdn.ifla.org/wp-content/uploads/files/assets/hq/topics/e-lending/documents/ifla-elending-background-paper-aug-2014-rev.pdf>.
- IK (2019). *Polish Book Market 2019* [online]. Instytut Książki [dostęp: 10.03.2022]. Dostępny w WWW: <https://instytutksiazki.pl/en/polish-book-market,7,reports,18,polish-book-market-2019,47.html>.
- IK (2020). *Polish Book Market 2020* [online]. Instytut Książki [dostęp: 10.03.2022]. Dostępny w WWW: <https://instytutksiazki.pl/en/polish-book-market,7,reports,18,polish-book-market-2020,48.html>.
- Kolenda, Dorota (2021). Nowe technologie w pracy bibliotekarza na przykładzie Miejskiej Biblioteki Publicznej we Wrocławiu. W: *Mobilna Biblioteka*, red. Maja Wojciechowska, Warszawa: Wydaw. Naukowe i Edukacyjne SBP, s. 336-345.
- Legimi 2021/2022 – oferta skrojona na miarę* [online]. Legimi: Oferta dla bibliotek [dostęp: 16.03.2022]. Dostępny w WWW: <https://biz.legimi.com/Content/Files/prezentacja-dla-bibliotek-legimi.pdf>.
- Machovec, George (2021). Scholarly E-book Interlibrary Loan Gaining Momentum, *The Charleston Advisor*, vol. 22 (3), pp. 3-4.
- Markiewicz, Ryszard (2018). *Ilustrowane prawo autorskie*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Mount, Dan (2014). *A Review of Public Library E-Lending Models* [online]. Civic Agenda EU [dostęp: 10.03.2022]. Dostępny w WWW: <https://www.kirjastot.fi/sites/default/files/content/Rapporten-Public-Library-e-Lending-Models.pdf>.
- Rofler, Nina; Däumling, Christne Iris (2021): Welche Probleme gibt es bei der Lizenzierung von Onlinemedien in Öffentlichen Bibliotheken? Ein Aufsatz aus dem Sommersemester 2020 im Seminar „Bestandsmanagement“. *API Magazin* [online], vol. 2(1) [dostęp: 16.03.2022]. Dostępny w WWW: <https://journals.sub.uni-hamburg.de/hup3/apimagazin/article/view/50>.
- TSUE (2016). *Wyrok z dnia 10.11.2016 r. – sprawa C-174/15 Vereniging Openbare Bibliotheken* [online]. EUR-Lex, ECLI:EU:C:2016:856 [dostęp: 21.03.2022] Dostępny w WWW: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:62015CJ0174&from=pl>.
- Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych* (1994). Dziennik Ustaw, Nr 24, poz. 83, [online]. Tekst ujednolicony: 2021 [dostęp: 16.03.2022]. Dostępny w WWW: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19940240083/U/D19940083Lj.pdf>.
- Walker, Wendy (2020). Scottish Higher Education Digital Library: the e-book journey. In: *Technology, Change and the Academic Library. Case Studies, Trends and Reflections*. Ed. J. Atkinson. Cambridge, MA: Chandos Publishing, pp.123-129.
- Whitney, Paul; Castell, Christina (2017). *Trade EBooks in Libraries: The Changing Landscape*. Berlin/Munich: De Gruyter Saur.
- Xu, Anne; Moreno, Margarita (2014). Journey of discovery: challenges of e-book lending in a digital world. *Interlending & Document Supply*, vol. 42 (2/3), pp. 51-56.

TERESA ŚWIEĆKOWSKA

Faculty of Journalism, Information and Book Studies

University of Warsaw

e-mail: t.swieckowska@uw.edu.pl

ORCID 0000-0002-3979-5600

E-BOOKS IN POLISH PUBLIC LIBRARIES. PRELIMINARY RESEARCH RESULTS

KEYWORDS: Public libraries. E-books. Poland

ABSTRACT: **Thesis/Objective** – The article presents the results of preliminary research on e-books in public libraries in Poland. The aim of the study was to explore the new phenomenon in the phase of its dynamic development in the years 2019-2021. **Research methods** – The following methods typical for pilot studies were used: text analysis, interviews and questionnaires aimed at identifying important aspects and problems of the phenomenon, as well as questions for future research. **Results/Conclusions** – Although many libraries began offering e-books during the period under study, they did it on a small scale compared to printed material loans. E-books in Polish public libraries are predominantly offered via the subscription model under which libraries buy access codes to commercial subscription platforms for their readers. This model, although attractive to the library users, is expensive for the libraries and its availability is limited. It also reveals many problems faced by public libraries in other countries in the recent years, i.e. the inability to create their own collections, difficulties in securing continuous access to e-books, problems with metadata integration and protection of users' privacy.